

Razvojna mreža Republika

Dr. sc. Drago Čengić i suradnici¹

Dr. sc. Ivan Balabanić; Dr. sc. Nataša Bokan; Dr. sc. Miljenko Ernoić; Dr. sc. Jelena Ivanišević; Mr. sc. Miroslav Kovač; Danijela Laslo; Dr. sc. Đuro Njavro; Dr. sc. Olga Orlić; Dr. sc. Đurica Pardon; Dr. sc. Ivan Perkov; Dr. sc. Saša Poljanec Borić; Dr. sc. Tijana Trako Poljak; Dr. sc. Inga Tomić-Koludrović; Dr. sc. Siniša Zrinščak; Dr. sc. Krešimir Žažar.

Zagreb, 25. veljače 2025.

Javni apel za Novu poljoprivrednu politiku u Hrvatskoj

Sažetak

Nakon 12 godina članstva u EU postalo je posve razvidno da je proces adaptacije hrvatske poljoprivrede na tržište Europske unije spor, vrlo skup i neučinkovit. U zadnje vrijeme poprima obilježja pravog sloma poljoprivredne proizvodnje - nezapamćenog u posljednjih pola stoljeća!

Jednostavni podaci pokazuju jalovost dosadašnjih poljoprivrednih politika i mjera ruralnog razvoja. Ukupan uvoz poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u RH, za razdoblje od 2012. do 2022. godine iznosio je 32,64 milijarde eura. Ukupan izvoz poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda za razdoblje od 2012. do 2022. bio je 21,65 milijardi eura, a ukupan deficit vanjskotrgovinske bilance bio je gotovo 11 milijardi eura. Prema objavama Državnog zavoda za statistiku, vrijednost realnog dohotka u poljoprivredi u 2024. godini iznosit će 1,62 milijarde eura, što je pad od 6,3% u odnosu na 2023. godinu. Podaci o vanjskotrgovinskoj razmjeni pokazuju da je Hrvatska 2023. ostvarila povijesno najveći vanjskotrgovinski deficit u proizvodnji prehrambenih proizvoda od čak 1,9 milijardi eura, dok se za 2024. godinu očekuje deficit od preko 2 milijarde eura. Drugačije rečeno: Hrvatska ima trgovinski deficit u prehrambenim proizvodima od čak 2.5 posto BDP-a. Jedan od izvora sadašnje inflacije leži u krizi hrvatske poljoprivredne proizvodnje i izostaloj samodostatnosti u proizvodnji hrane.

Mi okupljeni oko ovoga Apela smatramo da Hrvatska treba Novu poljoprivrednu politiku (NPP) i nove mjere ruralnoga razvoja, koji posve raskidaju sa sadašnjim obrascima razmišljanja i načinima djelovanja. Potrebno je brzo naseljavanjem osnažiti ruralni prostor, uzgojiti i proizvesti dovoljno hrane za domaće stanovništvo, unaprijediti organizaciju i povezivanje obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, uvjete života, uzgoja i proizvodnje hrane na selu vezati uz prednosti biološke raznolikosti te poljoprivredi, selu i seljaku vratiti društveno dostojanstvo koje mu se sadašnjom poljoprivrednom politikom uskraćuje.

Nova poljoprivredna politika počiva na paradigmi jačanja ekonomske slobode malih i srednjih uzgajivača i poljoprivrednih proizvođača, na europskom pristupu realnosti sela i složenih zahtjeva koje organski razvijana obiteljska poljoprivredna gospodarstva moraju ispuniti u proizvodnji hrane i izvan nje. Njen je glavni cilj smanjenje „povijesne asinkronije” u uzgoju i proizvodnji hrane u odnosu na usporedive EU-zemlje. Snaženjem prehrambenog suvereniteta samodostatnom proizvodnjom hrane hrvatsko selo i obiteljska poljoprivredna gospodarstva u

¹ Zahvaljujem kolegicama/kolegama Saši Poljanec Borić, Tijani Trako Poljak, Nataši Bokan, Mateji Jež Rogelj i Siniši Zrinščaku na vrijednim komentarima, koji su mi pomogli u konačnom oblikovanju ovoga teksta. Također zahvaljujem svim sudionicima rasprave „Društveni uvid u slom poljoprivrede u Hrvatskoj i alternativne politike za razvoj poljoprivrede“, održane 5. prosinca 2024., u sklopu međunarodnog sajma CroAGRO na Zagrebačkom Velesajmu, a posebno Miroslavu Kovaču, Miroslavu Kuskunoviću, Lariju Hadelanu i Bruni Šimcu na njihovim idejama iz multidisciplinarnе perspektive (D. Čengić).

njemu ključ su zaustavljanja pogubnih procesa depopulacije, deagrarizacije i emigracije na našim ruralnim prostorima.

Temeljna načela Nove poljoprivredne politike su:

- 1) Jačanje i širenje ekonomske slobode najšireg kruga malih i srednjih uzgajivača i proizvođača poljoprivrednih dobara kroz prodaju državne zemlje malim i srednjim poljoprivrednicima pod jasnim uvjetima;
- 2) Usmjeravanje sustava potpora, mjera i poticaja onima kojima je poljoprivreda stvarna djelatnost;
- 3) Jačanje instrumenata vlasništva nad privatnim poljoprivrednim zemljištem;
- 4) Jačanje i obrana poštenih odnosa između malih kooperanata i velikih poljoprivrednih tvrtki;
- 5) Dosljedna obrana načela jednakih pravila za sve u tržišnome nadmetanju u području uzgoja i poljoprivredne proizvodnje, prerade i njene distribucije.

Pozivamo sve dobronamjerne građane, stvarne poljoprivrednike, poslovne ljude, članove akademске, kulturne i medijske zajednice te sve političke osobe i stranke da podrže ovaj Apel o novoj poljoprivrednoj politici. Samo uz vašu pomoć možemo započeti nacionalni dijalog o strateškim čimbenicima razvoja sela i jačanja njegovih veza s gradom, a na korist budućnosti naše poljoprivrede i našega seljaka, jačanja ekonomskih sloboda poljoprivrednih proizvođača, višeg životnog standarda građana naših ruralnih prostora i gospodarskog razvoja zemlje.

Uvod

Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju (APPRRR) 18. prosinca 2024. godine obilježila je petnaestu godinu svog rada i postojanja. U tih 15 godina hrvatskim poljoprivrednicima, ribarima i svim korisnicima isplaćeno je 10 milijardi eura potpora. A sve je krenulo 2005. godine od kada Agencija operativno provodi mjere izravne potpore, mjere ruralnog razvoja, mjere zajedničke organizacije tržišta i potpore sektoru vinarstva, brojne nacionalne potpore te mjere za pomorstvo i ribarstvo.

U ovom političkom igrokazu nigdje nije bilo jednoga važnoga pitanja: koji su konačni učinci svih tih novaca, politika i mjera na hrvatsku poljoprivredu i njezin ruralni prostor? Vrlo jednostavni podaci pokazuju svu jalovost sadašnje poljoprivredne politike i mjera ruralnog razvoja. Vrijednost poljoprivredne proizvodnje u 2012. bila je 2,77 milijarde eura. Zbog inflacije, rasta cijena i novca iz EU fondova u 2022. ona je narasla na 3,12 milijarde eura. Vrijednost proizvodnje u 10 godina porasla je za 12,5%, dok je u istom promatranom razdoblju stopa inflacije porasla za 25,3%. Kada od nominalnog rasta od 12,5% oduzmemo stopu inflacije od 25,3%, ispada da je poljoprivredna proizvodnja realno pala za 12,8%. “Ukupan uvoz poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u RH, za razdoblje od 2012. do 2022. godine iznosio je 32,64 milijarde eura. Ukupan izvoz poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda za razdoblje od 2012. do 2022. bio je 21,65 milijardi eura, a ukupan deficit vanjskotrgovinske bilance bio je gotovo 11 milijardi eura. Prema objavama Državnog zavoda za statistiku, vrijednost realnog dohotka u poljoprivredi u 2024. godini iznosit će 1,62 milijarde eura, što je pad od 6,3% u odnosu na 2023. godinu. Podaci o vanjskotrgovinskoj razmjeni pokazuju da je Hrvatska 2023. ostvarila povijesno najveći vanjskotrgovinski deficit u proizvodnji prehrambenih proizvoda od čak 1,9 milijardi eura, dok se za 2024. godinu očekuje deficit od preko 2 milijarde eura“ (Kuskunović, 2024a.; o sličnim negativnim trendovima vidi i u: Svjetska banka, 2019). O slomu hrvatskog stočarstva, posebice govedarstva da i ne govorimo (usp. Salaj, Kovač, 2009.).

Mi niže potpisani smatramo da su kriza uzgoja i proizvodnje u hrvatskoj poljoprivredi i nedostatak jasne vizije i ključnih ciljeva razvoja poljoprivrede, poljoprivredne politike i ruralnog razvoja i više no očiti, a rezultat su nedovoljne brige političkih aktera zaduženih za ovo područje od 1990-ih do danas, što se očituje u izostanku učinkovitog upravljanja i sustavnih razvojnih mjera usmjerenih na dugoročan ruralni i poljoprivredni razvoj. O tome govore ne samo vladajući medijsko-stručni narativi vezano za različite dimenzije krize poljoprivrede i ruralnog razvoja već i službeni statistički podaci o uvozu i izvozu poljoprivrednih proizvoda te neuspjehu u dosezanju samodostatnosti u proizvodnji ključnih poljoprivredno-prehrambenih kultura. Umjesto da u poljoprivredi i ruralnom razvoju radimo isto kao do sada – ponavljajući stalno iste pogreške, potreban je raskid sa sadašnjom poljoprivrednom politikom, brzo usvajanje posve novih načela i mjera nove/alternativne poljoprivredne i ruralne politike te njihova brza provedba u praksi.

Ovaj stav ćemo na idućim stranicama potkrijepiti našim uvidima u: a) vladajuće narative o krizi poljoprivrede i ruralnoga razvoja, b) dosadašnje promašaje države u vođenju poljoprivredne politike i ruralnog razvoja, c) nužnost sociološke analize poljoprivredne politike i ruralnoga razvoja u kontekstu složenih polja društvene moći, i, d) načela, prioritete i mjere Nove poljoprivredne politike.

Polazno pitanje i vladajući narativi o krizi poljoprivrede i ruralnog razvoja

Sagledavajući različite dimenzije krize u našoj poljoprivredi te nemoć nadležnih institucija da u posljednjih 30-ak godina učinkovito upravljaju procesima u poljoprivredi i ruralnome razvoju, *za početak postavljamo ovo pitanje: možemo li hrvatske (osobito male i srednje) poljoprivredne proizvođače prestati tretirati kao socijalne slučajeve (i glasače) o kojima treba voditi računa samo u smislu spašavanja i održavanja na životu ili ih treba smatrati stvarnim i jedinim sudionicima uzgoja i proizvodnje hrane u Hrvatskoj?* Sadašnja kriza hrvatske poljoprivrede ukazuje, između ostalog, i na to da vladajuće političke strukture na poljoprivrednike gledaju kao na „društveni sloj u izumiranju“ ne računajući na njih kao stvarne vlasnike zemlje i šuma, čuvare ključnih resursa za nacionalnu, proizvodnu, ekonomsku i socijalnu slobodu (o ukidanju seljačkog svijeta u socijalizmu vidi u: Rogić, 2024.:283-306).

Nova poljoprivredna politika (NPP) nadilazi vladajuće medijsko-stručne narative o krizi hrvatske poljoprivrede, ali vodeći računa o tezama i podacima tih narativa. *Naime, ishodište svih postojećih narativa je jednostavno: to je spoznaja da je proces adaptacije hrvatske poljoprivrede na tržište Europske unije spor, neučinkovit, vrlo skup i da u zadnje vrijeme poprima obilježja pravog sloma poljoprivredne proizvodnje - nezapamćenog u posljednjih pola stoljeća!*

Tri su ključna medijsko-stručna narativa.

1. U hrvatskoj poljoprivredi postoje brojni problemi, a za njih pravoga rješenja trenutno nema.

Ovaj narativ zaboravlja prijedloge alternativnih rješenja poljoprivredne politike od strane skupine Živo selo i Udruge obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava Hrvatske "Život" iz prošloga desetljeća (usp. Salaj, Kovač, 2017.). No, iz ove se perspektive postavljaju i neka važna pitanja o prioritetima među naznačenim problemima kojih ima mnogo (usp. Ministarstvo poljoprivrede RH 2023., 2024.). Jesu li najvažniji među njima: stara dob malih poljoprivrednika/vlasnika OPG-ova (jer čak 62.627 gospodarstava ima nositelje starije od 65

godina ili 38%, dok njih 23.522 ima nositelje starosti do 41 godine ili 14,3%)? Ili su to latentni sukobi između velikih poljoprivrednih tvrtki, trgovačkih lanaca i malih poljoprivrednika (prve politika često više preferira jer smatra da su samo veliki kadri postići europsku konkurentnost hrvatske poljoprivrede, dok su mali neudruženi i znatno slabiji u odnosu na velike poljoprivredne tvrtke, prehrambenu industriju i trgovačke lance)? Jesu li to tradicionalne proizvodne prakse i kulture na strani malih poljoprivrednika (jer među poljoprivrednicima imamo gotovo 20% njih sa ne/završenom osnovnom školom, 38,9% sa srednjom školom, a tek 9,2% s visokoškolskim obrazovanjem, s time da za čak 32% nema pouzdanih podataka o stručnoj spremi; usp. i: Žutinić, Bokan, 2011.; Burić, 2017.)? Je li glavni problem nebriga države za otkup poljoprivrednih proizvoda po trenutnim proizvođačkim cijenama ili šire društvene tendencije kao što su depopulacijski procesi i izumiranje sela (usp. Sabor RH, 2021.)? Ili je ipak iza svih vidljivih problema u pozadini jedan mnogo dublji problem: neravnopravan društveni odnos između seljaka i “gospode”, o kojem je još 1936. godine pisao Rudolf Bićanić (Bićanić, 1936./1996.).

Ovaj narativ relativno uvjerljivo nudi određeni katalog problema u hrvatskoj poljoprivredi, ali u njemu izostaju bilo kakvi stručni i politički pritisci za racionaln(ij)e poteze poljoprivredne politike!

2. Država je nemoćna u poljoprivrednoj politici, a tržište je jedino koje može dovesti do veće proizvodnje hrane i procesa obnove ruralnog razvoja.

U pozadini ovog narativa iskustveni je stav da svjedočimo nemoći države i cijelog poljoprivrednog sektora da u posljednjih tridesetak godina kontinuirano povećava poljoprivrednu proizvodnju, samodostatnost u proizvodnji hrane i izvoz domaćih poljoprivrednih proizvoda. I dalje su nam kukuruz, pšenica i soja glavni izvozni proizvodi. U 2023. uvezli smo poljoprivrednih proizvoda u vrijednosti 5,73 milijarde eura, što je za 16,3% više nego 2022., dok je izvoz rastao po dvostruko manjoj stopi (8,8%) na 3,83 milijarde eura (Rak Šajn, 2024., 2025.). Noviji podaci za 2024. godinu su još porazniji (usp. Kuskunović, 2024a). U ovome narativu često se podsjeća i na širu, makroekonomsku sliku naših poljoprivrednika: da su mali - 70% poljoprivrednika obrađuje manje od 5 ha poljoprivrednog zemljišta (začudo, takvih je i u EU respektabilnih 64%; usp. EC Eurostat, 2025.); da stoje iza fragmentirane proizvodnje usmjerene na proizvode niske vrijednosti; da sudjeluju u kratkim vrijednosnim lancima; da trže proizvode neujednačene kvalitete i s visokim troškovima poslovanja; da su nasuprot njih vrlo koncentrirana poljoprivredna poduzeća (1,26% od svih poljoprivrednika) koja stvaraju 62% ukupnih prihoda u poljoprivredi (usp. Strategije razvoja poljoprivrede, NN, 3.3.2024.).

Ovaj narativ ne ulazi u društvenu konstrukciju tržišta poljoprivrednih proizvoda u Hrvatskoj (što bi po nama trebao), ne pita se što je zapravo tržište - nepromjenljiva ekonomska ili ipak i socijalna institucija koju se može oblikovati svjesnom politikom. On ne nalaže državi posebnu brigu o tome istome tržištu – da to tržište bude otvoreno za sve, i velike i male tržišne igrače pod jednakim uvjetima.

3. Promjena na bolje moguća je uz nove ideje i inovativnu praksu poljoprivrednih proizvođača i uzgojitelja, ali i same države. Od njih izdvajamo četiri glavne ideje. Prva ideja: potrebna je alternativna poljoprivredna politika s jasnim prioritetima i boljom fokusiranošću potpora i drugih mjera no što je to do sada bio slučaj, a sa ciljem povećanja konkurentnosti

obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (usp. Salaj, Kovač, 2017.). Druga ideja: trebamo poljoprivrednu politiku koja povezuje primarnu proizvodnju i preradu s jakom domaćom prehrambenom industrijom, a sa ciljem proizvodnje visoko-finaliziranih proizvoda s većom dodanom vrijednosti. Treća ideja: treba masovnije razvijati uspostavu domaćih „lanaca vrijednosti” (od lokalnih do nacionalnih), posebice kod voća i povrća (usp. Bokan, Obad, 2018.; Božić, Šprajc, Srbljinović, 2019.).

Četvrta ideja vidi zemljišnu politiku kao oruđe rasta svih koji zaista proizvode u poljoprivredi (usp. Salaj, Kovač, 2017.; HUP, 2024.). Kako je ona blizu naše ideje o širenju ekonomske slobode poljoprivrednih proizvođača, ovdje ćemo malo šire upozoriti na neke probleme sa sadašnjom zemljišnom politikom. Prije svega, smatramo da izvršna vlast mora na sebe preuzeti zemljišnu politiku s jasnim ciljevima povećanja prirodne i vrijednosne dimenzije poljoprivredne proizvodnje. Politika raspolaganja državnim poljoprivrednim zemljištem mora biti u funkciji rasta OPG-ova, obrta i njihova poslovnog jačanja, osnaživanjem njihove ekonomske slobode i resursa, a ne održavanjem ponižavajućih odnosa ovisnosti o lokalnoj i nacionalnoj političkoj upravi kroz sadašnje natječaje za dodjelu državnoga zemljišta. Jednako tako, državno poljoprivredno zemljište ne smije biti alat usko interesnog podilaženja krupnom kapitalu, već generator organskog rasta obiteljskih gospodarstava i – putem promišljene zemljišne politike – oruđe moguće demografske obnove ruralnog prostora.

Sada jedinice lokalne samouprave (JLS) raspisuju i provode natječaje i dodjelu zemljišta, što potom odobrava Ministarstvo poljoprivrede. S jedne je strane dobro što je dodjela državnog poljoprivrednog zemljišta spuštena na lokalnu razinu jer se na toj razini bolje znaju potrebe poljoprivrednika, s koliko državnog zemljišta se raspolaže, što još treba staviti u funkciju i slično. Međutim, u praksi mnoge JLS-ovi nisu uopće kadrovski spremne za takvu ulogu, a kriteriji dodjele zemljišta podložni su političkim i osobnim mjerilima. Važna novost tiče se i uočene neformalne norme o maksimalnoj veličini državnog poljoprivrednog zemljišta koje se može dati jednome poljoprivredniku (fizičkoj ili pravnoj osobi): JLS tu normu na natječaju mogu ali i ne moraju definirati. Jedna od posljedica takve zemljišne politike je i ta da mnogi do sada uspješni proizvođači ostaju bez zemljišta potrebnog za daljnji rast njihovih OPG-ova, što dovodi do gašenja proizvodnje i novog, proizvođačkog egzodusa dobrog dijela poljoprivrednika. Prema procjeni Hrvatske poljoprivredne komore, trenutačno je sporno 150.000 ha državne zemlje na koju bi se moglo dugo čekati, a natječaji još nisu ni raspisani (Rak Šajn, 2024.). Koje su stvarne opcije sadašnje „nefunkcionalne decentralizacije“ u zemljišnoj politici: vječno vraćanje istoga (propadanje proizvođača, smanjenje proizvodnje, ekonomska ovisnost seljaka o lokalnim i nacionalnim političkim dionicima) ili novi ciljevi i stvarno nova zemljišna politika u funkciji povećanja proizvodnje i broja uspješnih OPG-ova/tvrtki?

Ukratko, malim i srednjim poljoprivrednim proizvođačima treba osigurati stvarne ekonomske slobode i ekonomski opstanak kroz veće vlasnički jasne poljoprivredne površine za proizvodnju, kroz nove modele potpora i nagrade poticanom udruživanju u nove proizvođačke i zadružne organizacije – i to u jasno definiranim vremenskim okvirima. *Jedan od učinkovitih načina da se to postigne jest prodaja državne zemlje malim i srednjim uzgajivačima i proizvođačima u poljoprivredi. Jednostavno: poljoprivredno zemljište u Hrvatskoj mora dobiti vlasnika, a da to nije država, biti vlasnički čisto i korišteno za uzgoj i proizvodnju hrane.* Samo tako ćemo ukinuti korupciju i odnose podaništva između političke strukture i poljoprivrednih proizvođača u zemlji.

Da sažmemo: i u ovome narativu uočavamo i neke poticajne ideje za oblikovanje NPP-e, no pitanje je kako to postići? Iza ovih ideja još uvijek čvrsto ne stoji ni vladajuća ni oporbena politika već samo pojedinci, udruge i određeni stručni i znanstveni autoriteti – bez stvarne društvene i političke moći.

Uloga države kroz prizmu vladajućih medijsko – stručnih narativa

U svakome od vladajućih narativa o krizi hrvatske poljoprivrede na ovaj ili onaj način kritizira se država i njeno (ne)činjenje u službi razvoja domaće poljoprivrede. Nije to bez razloga jer je popis strateških državnih promašaja u poljoprivredi golem. Popis promašaja uključuje: institucionalnu pot-kapacitiranost, neprimjerenu zemljišnu politiku, nerealizirane projekte komasacije, prekomjeren uvoz stranih poljoprivrednih proizvoda, disfunkcionalan sustav potpora, izostalu zaštitu domaće proizvodnje od inozemne (nelojalne) konkurencije, izostali otkup domaćih poljoprivrednih proizvoda od strane velikih trgovačkih lanaca, slab transfer novih znanja u poljoprivredu i dominacija tradicionalnih kultura, ciklično propadanje pojedinih OPG-ova uslijed periodičnih kriza u otkupu njihovih proizvoda (što proizvodi zemljišno-vlasnički diskontinuitet u organizaciji proizvodnje), neučinkovite projekte udruživanja poljoprivrednika u zadružne i proizvođačke organizacije, devastiran stočni fond, itd. (usp. i Bokan, Štambuk, Žutinić, 2019.).

Naznačene teme podsjećaju da Hrvatska još uvijek nije pronašla svoj model poljoprivredne politike u europskom kontekstu, u kojem je većina zemalja već ostvarila značajnu samodostatnost i tržišno liderstvo u poljoprivredi. Svjesni te „povijesne asinkronije“ u ciljevima razvoja poljoprivrede, smatramo da Hrvatska mora pronaći model poljoprivredne politike koji bi uz uvažavanje ključnih načela tržišta doista razvijao domaću poljoprivrednu proizvodnju, njenu proizvođačku i društvenu mrežu, njen vrijednosni volumen i proizvođačku samodostatnost te konkurentnost na domaćem i europskom tržištu. U tom je kontekstu ulogu države nužno sagledati kroz sociološku analizu jer je bez nje nemoguće racionalno detektirati ključne deficite javno-sektorskog nacionalnog okvira za razvoj Nove poljoprivredne politike, te kompleksna polja društvene moći koja određuju ponašanje pojedinih dionika poljoprivredne politike i ruralnog razvoja.

Sociološko razumijevanje krize poljoprivrede i krize države

Sociološko sagledavanje problema u našoj poljoprivredi pokazuje da je dio njih posljedica jedne velike političke zablude - da je poljoprivreda tek jedan od klasičnih sektora gospodarstva, a ne složeni sustav društvenih i gospodarskih su/dionika, njihovih međusobnih odnosa i obveza. Prema novim sociološkim istraživanjima, više od 90% teritorija Hrvatske klasificira se kao ruralna područja, u hrvatskim ruralnim naseljima živi više od 40% stanovnika, a važnost ruralnih područja, stanovnika, zajednica i okoliša ne jenjava ni u Europi ni u svijetu (usp. Ivanović, 2024.). No, selo u Hrvatskoj ekonomski je i društveno toliko devastirano (usp. Hranić, Škvorčević, 2016.) da se problemi poljoprivrede mogu početi smanjivati tek kada se rješenja počnu tražiti u sveobuhvatnoj poljoprivrednoj i ruralnoj politici, a to znači istovremeno u različitim sektorima (primjerice, o revitalizaciji ruralnog područja razmišljati kroz obrazovnu, prometnu, stambenu i poljoprivrednu politiku). Riječju, moderno shvaćanje poljoprivrede u ruralnom razvoju obuhvaća i multifunkcionalnost poljoprivrede tj. i njezine druge uloge osim proizvodnje hrane, u čemu smo i dalje vrlo neuspješni u regionalnim i europskim razmjerima (usp. o tome nova sociološka istraživanja u: Trako Poljak, Ivanović, Šimac, 2024.).

Naša agrarna, tj. ruralna sociologija, koja je baštinila i radove prijeratnih autora poput R. Bićanića (Bićanić, 1936./1996.), svojevremeno je 70-tih i 80-ih godina prošlog stoljeća transformacijsku dramu „seljačkoga društva“ i tzv. „egzodus poljoprivrednika“ opisivala kroz prizmu nastalih promjena tradicionalnoga društva uslijed socijalističke „polu-modernizacije“ (usp. Šuvar, 1973.; 1988.; Puljiz, 1977.; Hodžić, 2000.; Županov, 1995.; 2001.; Stipetić, 2005.; Hodžić, 2006.; Rogić, Štambuk, Mišetić, 2002.; Seferagić et. al., 2002.; Žutinić, Bokan, 2011.; Štambuk, Šikić-Mićanović, 2014.; Štambuk, 2015.; Woods, 2020.). Uoči i nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine porastao je broj tekstova i ekonomskih analiza koji su tematizirali (pretpostavljenu) tržišnu transformaciju hrvatske poljoprivrede u novom, međunarodnome kontekstu od 500 milijuna potrošača, te izazove ruralnoga razvoja (usp. Tracy, 1996.; Cifrić, 1988.; 2003.; Franić, Žimbek, 2003.; Zmaić, Petrač, Lončarić, Sudarić, 2006.; Božić, Gelo, Sever-Koren, 2009.; Tolušić, 2012.; Kersan-Škabić, 2015.; za recentna izvješća usp.: Ministarstvo poljoprivrede RH, 2023.; 2024.).

Sadašnji sociološki pristupi krizi hrvatske poljoprivrede nadilaze vladajuće medijsko-stručne narative jer društveni prostor hrvatske poljoprivrede i ruralnog razvoja doživljavaju kao prostor kompleksnih „polja moći“, bremenit specifičnim i latentnim sukobima između sudionika tih polja, ali i dubinskim društveno-ekonomskim silnicama post-modernog doba (depupulacija, migracije, deruralizacija, itd.). Svođenje malih i srednjih poljoprivrednika te stanovnika ruralnih prostora na socijalne slučajeve (umjesto da ih se tretira kao realne nositelje poljoprivrednog gospodarstva) samo je jedan od primjera korištenja političke moći u poljoprivredno -ruralnome društvenome prostoru. Nova poljoprivredna politika crpi dio svojih načela iz širih uvida, dobivenih temeljem nekoliko socioloških modela za analizu poljoprivrede i njene šire „sistemske okoline“. U našem slučaju, to su: a) model tržišne i sociokulturne adaptacije poljoprivrednih proizvođača na europsko tržište; b) model latentnog sukoba između ortačkog (engl. *crony capitalism*) i poduzetničkog kapitalizma u poljoprivredi; c) model neo-endogenog razvoja te, d) model nekompetentne države, koja „simulira“ državni intervencionizam u poljoprivredi bez stvarnog pokušaja prilagođavanja europskih legalnih okvira potrebama razvoja domaće poljoprivrede, i obrnuto.

Prvi pristup istražuje nekoliko ključnih socioekonomskih zapreka koje onemogućuju kontinuiranu pojavu sve većeg broja „poljoprivrednih proizvođača rasta“ (iz redova OPG-ova i tržišno orijentiranih malih i srednjih poljoprivrednih tvrtki) među onima koji značajno povećavaju svoju proizvodnju, zadovoljavaju potrebe hrvatskog tržišta i još izvoze na europsko tržište. Temeljna teza ovog pristupa po nama jest ova: dominantne vrijednosti i raspoloživi ljudski (čitaj: demografski) te zemljišni potencijali onemogućuju pretvaranje dijela poljoprivrednika u „poljoprivrednike rasta“. Za pretpostaviti je da bi se ulaskom mladih i obrazovani(ji)h ljudi u poljoprivredu dobar dio navedenih problema riješilo. Oni su, prema sadašnjim uvidima, ipak skloniji udruživanju, korištenju novih praksi i inovativniji (usp. Bokan, Štambuk, Žutinić, 2019.; Šimac, 2024.).

Drugi pristup polazi od socioloških tipologija hrvatskog kapitalizma razvijenih u posljednjih dvadesetak godina (usp. Burić, 2024.: 83-96), kao što su koncept političkog kapitalizma J. Županova, koncept ortačkog kapitalizma i koncept poduzetničkog kapitalizma (usp. i Kotarski, Radman, 2020.). Po nama, u hrvatskoj poljoprivredi možemo identificirati i sukob između protagonista ortačkoga kapitalizma i modernih, poduzetnički orijentiranih poljoprivrednih proizvođača. Kako pokazuje iskustvo s europskim poticajima i potporama iz prošloga desetljeća (usp. Salaj, Kovač, 2017.), nositelji ortačkog kapitalizma u poljoprivredi imaju lakši

pristup do ključnih resursa (potpore, zemljište, financije), a sa svim raspoloživim beneficijama ipak ne isporučuju željene rezultate: povećanu proizvodnju, izvoz i veću samodostatnost u proizvodnji ključnih poljoprivrednih proizvoda. Zašto? Na to ćemo pitanje također morati potražiti prave odgovore. Poduzetnički orijentirani poljoprivrednici su u manjem broju: minimalno se i oslanjaju na resurse koje bi im trebala dati država, a mnogo više na proizvodnju kultura koje imaju stabilnu potražnju u tzv. „tržišnim udubinama“ (engl. *market niches*) na domaćem i stranom tržištu.

Treći pristup jest model neo-endogenog razvoja, koji je svojevrsni srednji put između endogenog razvoja, oslonjenog na vlastite snage i kapacitete lokalnih zajednica te egzogenog razvoja, potaknutog dionicima izvan lokalnih zajednica, mahom državom (usp. Božić, Srbljinović, Katanović, 2024.). Ovaj model pretpostavlja višerazinsku i međusektorsku suradnju u potpori lokalnom razvoju, koji u našim prilikama vrlo često izostaje te poseban odnos prema ruralnome razvoju (usp. Trako Poljak, Ivanović, Šimac, 2021.). I ovaj model pretpostavlja određeni intervencionizam države, ali ne samo onaj „odozgo prema dolje“ već intervenciju koja jača uzgojne i proizvodne potencijale lokalnih dionika uvažavajući svu kompleksnost okoline u kojoj žive i proizvode. Pojedini su istraživači temeljem ovoga modela uspješno identificirali nove, mlade poljoprivrednike koji kroz kvalitetne proizvode, inovativne marketinške ideje i kroz specifične „tržišne udubine“ pronalaze svoje mjesto na domaćem i stranome tržištu (usp. Bokan, Orlić, Bagarić, 2023.; Ivanović, 2024.).

Četvrti pristup nazivamo „model nekompetentne države“: riječ je o nedosljednom državnom intervencionizmu u poljoprivredi, a bez stvarnog pokušaja prilagođavanja europskih legalnih okvira potrebama razvoja domaće poljoprivrede, i obrnuto. U pozadini je neuspješno definiranje jasnih i mjerljivih ciljeva poljoprivredne politike i njenih glavnih ekonomskih sudionika, tzv. „slaba država“ - premrežena partikularističkim i klijentelističkim interesima, što onemogućuje dosljednost u provedbi kako-tako zacrtanih razvojnih ciljeva u poljoprivredi. Vladajuća politika načelno je svjesna velikih problema u poljoprivredi; o tome svjedoči popis strateških razvojnih ciljeva hrvatske poljoprivrede u različitim dokumentima i nedavno usvojenoj Strategiji poljoprivrede do 2030. (NN, 3.3.2024.). No, prema mišljenjima nekih domaćih sociologa, takva poljoprivredna politika nailazi na skup prepoznatljivih društvenih i kulturnih zapreka, kao što su neznanje o stvarnom stanju u poljoprivredi i problemima poljoprivrednika koje je prisutno u institucijama (od Ministarstva nadalje), izostanak multi-sektorskog pristupa i modela endogenog razvoja, te posljedično nesposobnost da se postave mjerljivi ciljevi i mehanizmi za ostvarenje, praćenje i evaluaciju politika koje se provode. Dodajmo tome da neki poznati agronomski stručnjaci tvrde da država ni danas nema potpune podatke o tome kolikim površinama poljoprivrednog zemljišta točno raspolažemo, koja je njihova struktura, tko su njihovi vlasnici i u kakvom su stanju te površine (Rak Šajn, 2025.; također: Tomić, 2019.). Ovaj podatak govori sam za sebe.

I u zemljama EU postoje različiti oblici državnog intervencionizma u poljoprivredi; to su sve one mjere koje, vodeći računa o europskoj regulaciji slobodnog tržišta i nacionalnim interesima, jačaju vlastitu poljoprivrednu proizvodnju i njen ukupni ekonomski i izvozni potencijal. Imajući u vidu ukupne probleme naše poljoprivrede, pitanje je zapravo na čemu je do sada počivala naša poljoprivredna politika i kakav bi nam tip državnog intervencionizma u poljoprivredi trebao. Načelno govoreći, kompetentan tip državnog intervencionizma bi trebao jačati adaptacijske i ekonomske sposobnosti hrvatskih poljoprivrednika u odnosu na trženje na domaćem/europskome tržištu, podržavati poljoprivrednike rasta, poduzetnički (a ne ortački)

orijentirane proizvođače i zadovoljiti neke od nacionalno važnih razvojnih ciljeva, kao što su: samodostatnost u energiji i hrani, fokusirane potpore u poljoprivredi, jačanje konkurentnosti kroz ulaganje u preradu domaćih poljoprivrednih proizvoda i proizvodnju visoko-finaliziranih proizvoda s većom dodanom vrijednosti, osiguranje poštenih odnosa između velikih tvrtki i malih kooperanata uz poticanje ekonomskog udruživanja malih uzgajivača i proizvođača, brži i ujednačeniji razvoj ruralnih prostora, itd. *Ekonomski rečeno, nema veće konkurentnosti bez jačanja ponude na strani uzgoja i poljoprivredne proizvodnje.* Zbog toga Nova poljoprivredna politika mora biti i institucionalno promišljena jer mora uzeti u obzir i brojne deficite kumulirane kroz velik broj dosadašnjih državnih promašaja u njenome oblikovanju i izvedbama.

Načela i mjere Nove poljoprivredne politike na bazi obiteljskih gospodarstava

Još 2005. godine V. Stipetić je napisao nešto i danas spomena vrijedno: „Potreban je zaokret u politici društva prema poljoprivredi. Mnogo je vremena dosad izgubljeno u traženju brzih rješenja, koja očito nisu dala željene rezultate“ (Stipetić, 2005.:46). Između poštivanja općih načela poljoprivredne politike EU i samo-osviještenih nacionalnih interesa, Hrvatska mora naći način kako da od oboljele poljoprivrede napravi produktivni gospodarski sektor s jasnim dodatnim društvenim obvezama, ali i ruralnim prostorom dostojnim modernog suživota zemlje, poljoprivrede i čovjeka. No, do toga zaokreta ne može doći ako se u izvedbi poljoprivredne politike ne slijede europska iskustva: “Umjesto da odlučno krene u regeneriranje hrvatskog sela na bazi obiteljskih gospodarstava i tako otvori prostor seljačkoj radinosti i poslovnosti nastavilo se podrškom industrijske proizvodnje u velikim pogonima. To je dovelo do bijega sa sela, osiromašenja sirovinske baze prehrambene industrije i tendencije gubitka kvalitete i kvantitete koje su morale biti osnovica buduće konkurentnosti“ (Salaj, Kovač, 2017.: 646; usp. i zaključke u: Svjetska banka, 2019.).

Stipetić je početkom tisućljeća podsjetio da stvaranje kapitalom intenzivne poljoprivrede (što je obilježje moderne poljoprivrede) u nas ne prati niti jedna poljoprivredna banka. A poznato je da su modernizaciju poljoprivrede u Europi pomagale kreditne udruge poljoprivrednika (primjerice, udruživanjem malih seoskih štedionica nastala je danas poznata Raiffeisen banka u Austriji, odnosno Credit Agricole u Francuskoj). On je bio svjestan da je u Zagrebu još 1902. godine, na poticaj Prvog katoličkog kongresa održanog 1900.-te godine, osnovana Hrvatska poljodjelska banka d.d., sa ciljem da pomaže „gospodarski preporod hrvatskog seljaka“ (Lajnert, 2013.: 345). Banka je likvidirana odmah nakon Drugog svjetskog rata, a njena pozitivna baština za razvoj hrvatskoga sela i od prethodnoga (socijalističkoga), ali i sadašnjega (demokratskog) sustava svjesno je zanemarena. Pokušavajući učiti i od povijesti, Stipetić se zalagao za osnivanje moderne Agrobanke u Hrvatskoj. Ovu su ideju za gospodarske uvjete prošloga desetljeća primjereno i poticajno razradili Njavro (Njavro, 2016.: 144-148) te Šverko i Kovač (Šverko, Kovač, 2017.)

Uzimajući u obzir evidentirane ekonomske, političke, socijalne i ruralno-razvojne aspekte sadašnje krize uzgoja i proizvodnje u hrvatskoj poljoprivredi te polit-ekonomski uvid da se je poljoprivredna politika u posljednjih tridesetak godina usmjerila na snažne poticaje velikima, uz posljedično oslabljivanje malih i srednjih poljoprivrednika kao mogućih sudionika rasta u poljoprivredi, *Nova poljoprivredna politika ima kao svoj glavni cilj smanjenje „povijesne asinkronije“ u uzgoju i poljoprivrednoj proizvodnji u odnosu na usporedive EU-zemlje. Ona smjera postizanju prehrambene samodostatnosti preporodom hrvatskoga sela u kojem su OPG-*

ovi istodobno nositelji proizvodnje hrane i ostalih ciljeva upravljanja ruralnim prostorom, kao što su to razvitak i očuvanje okoliša, izgradnja potrebne infrastrukture za ekonomske i socijalne potrebe življenja na ruralnome prostoru te revitalizacija seoskog prostora (usp. Salaj, Kovač, 2017.: 646; također: Ivanović, Šimac, Trako Poljak, 2022).

Temeljna načela Nove poljoprivredne politike su:

- 1) Jačanje i širenje ekonomske slobode najšireg kruga malih i srednjih uzgajivača i proizvođača poljoprivrednih dobara kroz prodaju državne zemlje malim i srednjim poljoprivrednicima pod jasnim uvjetima i trajno povećavanje zemljišta podobnog za uzgoj i poljoprivrednu proizvodnju (bilo otkupom od privatnih vlasnika, komasacijom postojećih zemljišta ili kultivacijom novih zemljišta);
- 2) Usmjeravanje sustava potpora, mjera i poticaja onima kojima je poljoprivreda stvarna djelatnost, koji imaju registriranu proizvodnju (u obliku OPG-a, obrta ili pravne osobe), koji su u registru poreznih obveznika;
- 3) Jačanje instrumenata vlasništva nad privatnim poljoprivrednim zemljištem (što uključuje i proizvodno-vlasničku revitalizaciju nekadašnjih zemljišnih zajednica)
- 4) Jačanje i obrana poštenih odnosa između malih kooperanata i velikih poljoprivrednih tvrtki;
- 5) Dosljedna obrana načela jednakih pravila za sve u tržišnome nadmetanju u području uzgoja i poljoprivredne proizvodnje, prerade i njene distribucije.

Prioriteti Nove poljoprivredne politike temeljem ovih načela su sljedeći:

1. Prodaja državnog poljoprivrednog zemljišta (oronica, šuma, livada, itd.) malim i srednjim poljoprivrednim obrtima/OPG-ovima, s jasno definiranim ugovornim odnosima.
2. Osiguranje lako dostupnog kapitala za male i srednje poljoprivrednike, kroz osnivanje poljoprivredne banke – za financiranje otkupa državne zemlje te za druge projekte malih i srednjih poljoprivrednih obrta/OPG-ova.
3. Izrada strategije razvoja poljoprivrede temeljem malih i srednjih poljoprivrednih obrta i OPG-ova (koja uključuje i čišćenje vlasničkih odnosa u zemljišnim knjigama te zaštitu postojećeg poljoprivrednog zemljišta od urbanizacije i kultivaciju zaraslog poljoprivrednog zemljišta).
4. Analiza rezultata i revizija sustava potpora u poljoprivredi (izravne i za ruralni razvoj), s potrebom odabira prioriteta mjera koje će jačati manje i srednje OPG-ove i tvrtke u njihovom vlasništvu, a u skladu sa smjernicama ZPP EU.
5. Promjena porezne politike prema uzgajivačima, proizvođačima, prerađivačima i distributerima hrane, s naglaskom na poticanje razvoja OPG-ova, malih i srednjih tvrtki.

Kad je riječ o provedbi ovih prioriteta putem konkretnih mjera moramo voditi računa o nekoliko širih makro-varijabli. To su: (i) strateške odrednice i strukturne promjene državne administracije, (ii) raspoloživi kapital i porezna politika, (iii) aktiviranje poljoprivrednog zemljišta, (iv) zakonska usklađivanja, (v) tržište te (vi) obrazovni i informativni sustav.

Mjere koje se vežu za strateške odrednice i strukturne promjene državne administracije uključuju usklađivanje strategije razvoja poljoprivrede s novom poljoprivrednom politikom, snažnu podršku uzgojno-proizvodno-tržišnoj suradnji s obvezom državne administracije da intenzivno prati promjene i na njih budno reagira u suradnji sa tržišnim akterima, preustroj državne administracije i njeno usmjeravanje s birokratske kontrole na otvorenost, informiranje i praktičnu pomoć, usklađivanje programa potpora i korekcija kriterija prema stvarnim

potrebama i mogućnostima OPG-ova, sudjelovanje stručnjaka predloženih od strane udruga u procesima donošenja prijedloga i odluka, ponovno utemeljenje neovisne savjetodavne službe za stručnu podršku razvoju poljoprivrede te prijenos niza operativnih ingerencija pojedinih državnih tijela na institucije ovlaštene za uzgoj i poljoprivrednu proizvodnju.

Mjere koje se tiču kapitala i financiranja uključuju i ove: osnivanje nacionalne poljoprivredne banke – preko HPB-a ili na neki drugi način, reprogramiranje kredita, revizija sustava potpora (izravnih i za ruralni razvoj) s preusmjeravanjem potpora od velikih na male i srednje proizvođače, ali samo one koji se stvarno bave uzgojem i poljoprivredom, usklađivanje HBOR-ovih kreditnih linija za obrtna sredstva HAMAG-ovih jamstava prema potrebama OPG-ova, konkretna podrška razvitku kooperacije u uzgoju i proizvodnji, preradi i marketingu/trženju malih i srednjih proizvođača hrane, promjena porezne politike u smjeru poticanja razvoja uzgoja i proizvodnje hrane putem OPG-ova.

Mjere koje se vežu za poljoprivredno zemljište uključuju i ove: inventarizacija količine, kvalitete i ukupnog stanja državnog poljoprivrednog zemljišta, izrada strategije uporabe poljoprivrednog zemljišta kao dijela opće strategije rasta gospodarstva, priprema programa aktiviranja privatnog poljoprivrednog zemljišta u funkciji razvoja poljoprivrede te uzgoja i proizvodnje hrane, prodaja državnog poljoprivrednog zemljišta domicilnom stanovništvu u svrhu razvoja OPG-a uz jasne ugovorne odnose, okrupnjavanje poljoprivrednog zemljišta (posebno kada je riječ o stočarstvu), zaštita poljoprivrednog zemljišta od daljnje urbanizacije i betonizacije, te kultivacija postojećih zaraslih površina, uvođenje poreza na neobrađivano a potraživano poljoprivredno zemljište, usklađivanje i uređenje privatnog vlasništva u zemljišnim knjigama – uz promjene zemljišnog knjigovodstva, sustavni program okrupnjavanja, te aktiviranje seoskih zemljišnih zajednica i osnivanje zemljišnog fonda.

Mjere koje se vežu uz *zakonodavno usklađivanje* s vizijom i načelima Nove poljoprivredne politike uključuju i ove: usklađivanje zakona o obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima, zakona o nasljeđivanju, zakona o obrtima i OPG-ima u funkciji strategije razvoja, zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, zakona o poljoprivrednom zemljištu, zakona o vodama, zakona o šumama, zakona o zemljišnim knjigama, zakona o državnoj izmjeri i katastru nekretnina, zakona o poljoprivredi, zakona o potporama poljoprivredi i ruralnom razvoju, zakona o zadrugama, osnivanje Fonda za razvoj OPG-ova, zakona o potporama - prilagođeno našim potrebama i s primjerima dobre EU prakse.

Mjere koje se tiču tržišta uključuju ove aktivnosti: potpora države slobodnom organiziranju/udruživanju seljaka u proizvodne organizacije, zadruge i udruge kroz niz poticajnih alata, obvezna državna pomoć u stvaranju poštenih ugovornih okvira za odnose između proizvođačkih/trgovačkih organizacija i otkupljivača, osnivanje burze poljoprivrednih proizvoda i roba, obvezna pomoć države i JLS-ova u promociji bližih tržišta i kratkih lanaca opskrbe, revizija zakona o nepoštenim trgovačkim praksama, snažnije aktiviranje države na dokidanju monopola, duopola i kartelskih udruživanja, te aktiviranje inspekcijskih nadzora u lancu od polja do stola (sigurnost hrane) i jačanje potrošačkih udruga.

Na kraju, među *mjerama koje se tiču obrazovnog i informativnog sustava* predlažemo ove: u osnovnoškolsko obrazovanje uvesti obvezno nastavu koja osposobljava za uzgoj vlastite hrane i osnivanje školskih vrtova (s naglaskom na multidisciplinarna znanja i praktična umijeća), jačanje sposobnosti savjetodavne službe za cjeloživotno učenje poljoprivrednih uzgajivača i

proizvođača, porezno stimuliranje cjeloživotnog učenja malih i srednjih poljoprivrednika, proizvodnja emisija na nacionalnoj televiziji o uzgoju i proizvodnji hrane, ekološki usmjerenoj poljoprivredi s praktičnim savjetima i o ljudima koji pozitivnim primjerima pokazuju da ljubav prema radu na zemlji donosi dugoročne koristi i pojedincima i zajednici, itd. (usp. Salaj, Kovač, 2017.: 647-648).

Zaključak

Ponovimo još jednom: poljoprivreda ne proizvodi samo hranu nego i čuva okoliš, osigurava organsku ravnotežu u prirodi, čini podlogu prometne infrastrukture i ostvaruje socijalni nadzor prostora (Salaj, 2013.). Grad ne može bez sela, i to ne bilo kakvog nego živog sela – ta su dva dijela jedne te iste društvene zajednice povezana s promišljenim ruralnim razvojem. Ulaskom u Europsku uniju hrvatska poljoprivredna politika pokazala je sve svoje slabosti, dodatno nas ukopavajući na ekonomsku periferiju Europe. Da bismo osnažili ruralni prostor, ukinuli siromaštvo u njemu, uzgojili i proizveli dovoljno hrane za domaće stanovništvo, unaprijedili organizaciju i povezivanje obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, te uvjete života, uzgoja i proizvodnje hrane na selu vezali uz prednosti biološke raznolikosti i optimalnog ruralnog razvoja, poljoprivredi, selu i seljaku moramo vratiti društveno dostojanstvo koje mu se sadašnjom poljoprivrednom politikom uskraćuje. Moramo se mijenjati i kroz promjenu ne ponavljati stare pogreške.

Zato nam treba Nova poljoprivredna politika koja počiva na paradigmi jačanja ekonomske slobode malih i srednjih uzgajivača i poljoprivrednih proizvođača, na europskom pristupu realnosti sela i složenih zahtjeva koje organski razvijana obiteljska poljoprivredna gospodarstva moraju ispuniti u proizvodnji hrane i izvan nje. Njen je glavni cilj smanjenje „povijesne asinkronije” u uzgoju i proizvodnji hrane u odnosu na usporedivu EU-zemlju. Snažno hrvatsko selo i obiteljska poljoprivredna gospodarstva te moderni ruralni razvoj ključ su zaustavljanja pogubnih procesa depopulacije, deagrarizacije i emigracije na našim ruralnim prostorima. Za takvu poljoprivrednu politiku potrebno nam je i minimalno društveno suglasje svih važnih dionika političkoga, ekonomskoga i kulturnog prostora.

Zato pozivamo sve dobronamjerne građane, stvarne poljoprivrednike, poslovne ljude, članove akademske, kulturne i medijske zajednice te sve političke osobe i stranke da podrže ovaj Apel o novoj poljoprivrednoj politici. Samo uz vašu pomoć možemo započeti nacionalni dijalog o strateškim čimbenicima razvoja sela i jačanja njegovih veza s gradom, a na korist budućnosti naše poljoprivrede i našega seljaka, jačanja ekonomskih sloboda poljoprivrednih proizvođača, višeg životnog standarda građana naših ruralnih prostora i gospodarskog razvoja zemlje.

Literatura i izvori:

- Bičanić R. (1936./1996.), *Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Nakladni zavod Globus (reprint).
- Bokan, N., Obad, O. (2018.). Nevidljivi Dubrovnik. Istraživanje razvojnih perspektiva u ruralnoj lokalnoj zajednici. *Etnološka tribina*, 48(41): 213-237.
- Bokan, N., Orlić, O., Bagarić, P. (2023.), Farmers of Tomorrow: The Transformative Strength of Short Food Supply Chains. *Socijalna ekologija*, 32 (1): 3-22.
- Bokan, N., Štambuk, M., Žutinić, Đ. (2019.), Wishes Versus Capacities: Organic Farmers and Potential for Cooperation. *Agriculturae Conspectus Scientificus* 84(4): 407-415.
- Božić, J., Šprajc, I., Srblić, A. (2019.), Croatian co-operatives' story of revival: Overcoming external obstacles. *Journal of Co-operative Organization and Management*, 7(2): 100090. URL: doi:10.1016/j.jcom.2019.100090 (pristup 23.9.2024.).

- Božić, J., Srblić, A., Katanović, V. (2024.). „Nacionalni akcijski plan razvoja ekološke poljoprivrede 2023-2030“ kroz prizmu neoendogenog razvoja: analiza na temelju kvalitativnog istraživanja. *Socijalna ekologija*, 33 (2): 131-153.
- Božić, M., Gelo, R., Sever-Koren, A. (2009.). Hrvatska poljoprivreda i Europska Unija: kojim putem naprijed? *Sociologija i prostor*, 43(1/167): 139-151.
- Burić, I. (2017.). Teorijske refleksije o mogućim uzrocima inertnosti egalitarnog sindroma. *Revija za sociologiju*, 47(3): 335-359.
- Burić, I. (2024.). *Sociologija hrvatskog društva. Procesi i strukture u suvremenom hrvatskom društvu*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Cifrić, I. (1988.). Sumrak seljaštva. *Kulturni radnik*, 41(2): 206-213.
- Cifrić, I. (2003.). *Ruralni razvoj i modernizacija: prilozi istraživanju ruralnog identiteta*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- EC Eurostat (2025). *A Look at European Farms. Agricultural Census Results*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi:10.2785/9580806.
- Franić, R., Žimbek, T. (2003.). Pretpostavke za uključivanje poljoprivrede u procese pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji. *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji, Izazovi ekonomske i pravne prilagodbe*, Ott, K. (ur.). Zagreb: Institut za javne financije.
- Hranić, Đ., Škvorčević, A. (2016.). *Siromaštvo i demografsko stanje u Slavoniji, Baranji i Srijemu. Korizmena poslanica slavonskih biskupa*. Đakovo-Požega: Nadbiskupski ordinarijat Đakovo, Biskupski ordinarijat Požega.
- Hodžić, A. (2000.). Socijalna struktura i mobilnost seoskog stanovništva. *Sociologija sela*, 38(1-2/147-148): 79-107.
- Hodžić, A. (2006.). *Selo kao izbor?* Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- HUP (2024.). HUP-Udruga prehrambene industrije i poljoprivrede: Preporuke za poboljšanje Zakona o poljoprivrednom zemljištu radi jačanja domaće proizvodnje. URL: <https://www.hup.hr/hup-udruga-prehrambene-industrije-i-poljoprivrede-preporuke-za-poboljsanje-zakona-o-poljoprivrednom-zemljistu-radi-jacanja-domace-proizvodnje> (pristup 8.1. 2025.)
- Ivanović, V. (2024.). Otpornost ruralnih područja Republike Hrvatske na temelju pokazatelja kvalitete života. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:435744>
- Ivanović, V., Šimac, B., Trako Poljak, T. (2022). Subjective Wellbeing in Rural and Urban Central Europe: Evidence from the European Social Survey (2008 and 2018). *International Journal of Sociology*, 52 (6): 397-419. <https://doi.org/10.1080/00207659.2022.2089806>
- Jež Rogelj, M., Šiftar, H., Trako Poljak, T., Mikuš, O. (2024). Challenges and opportunities for young farmers in the implementation of the Rural Development Program 2014–2020 of the Republic of Croatia. *Open agriculture*, 9 (1): 1-12. <https://doi.org/10.1515/opag-2022-0374>
- Kersan-Škabić, I. (2015.). *Ekonomija Europske unije* (poglavlje 5. Zajednička poljoprivredna politika). Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“.
- Kotarski, K., Radman, G. (2020.). *Hrvatska u raljama klijentelizma. Politike, postupci i posljedice trgovanja institucionalnom moći*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Kuskunović, M. (2024.). Kome zemljište? Tvrtkama ili OPG-ima. Tvrtke obrađuju 16 posto oranica, a stvaraju 60 posto vrijednosti. *Jutarnji list*, 2.3.2024.
- Kuskunović, M. (2024a). Poljoprivreda ponovo u slobodnom padu. PD Analitika. *Poslovni dnevnik*, prosinac 2024.
- Lajnert, S. (2013.). *Hrvatska poljodjelska banka, d.d. Zagreb (1901.- 1949.)*. Tkalčić. Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, 17./2013., 171 – 348.
- Marohnić, I. (1993.). Prijedlog programa razvoja sela i poljoprivrede. Zagreb: *Agronomski glasnik*, 1-/1993.:111-123.
- Ministarstvo poljoprivrede RH (2023.). *Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede 2022. godine*. Zagreb: Vlada RH. URL: https://poljoprivreda.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/poljoprivredna_politika/zeleno_izvjesce/2023_11_16%20Zeleno%20izvje%C5%A1%C4%87e%202022%20web.pdf (pristup 23.9.2024.)
- Ministarstvo poljoprivrede RH (2024.). Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede u 2023. godini. Zagreb: Vlada RH. URL: https://poljoprivreda.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/poljoprivredna_politika/zeleno_izvjesce/2024_08_21%20Zeleno%20izvje%C5%A1%C4%87e%202023_3.pdf (pristup 23.9.2024.)
- Njavro, Đ (2016.). *Reforme – izvrsnošću do blagostanja*. Zagreb: Mate.
- Puljiz, V. (1977.). *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Rak Šajn, J. (2024.). Uvoz golem, a domaće trune. *Večernji list*, 10.8.2024.

Rak Šajn, J. (2025.). Ratari, a njive im 200 km od kuće. *Večernji list*, 4.1. 2025.

Rogić, I. (2024.). Razvojni sudionici hrvatskog sela i njihove strategije. U: Rogić, I., *Zapisi o prostoru*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 283-306.

Rogić, I., Štambuk, M., Mišetić, A. (2002.). *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo?* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Sabor RH (2021.). Prijedlog strategije poljoprivrede do 2030. Zagreb. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_03_26_325.html (pristup 23.9.2024.)

Salaj, B. (2013.). Moderan grad ne može bez živog sela. *Feljton*. URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/moderan-grad-ne-moze-bez-zivog-sela-613619>.

Salaj, B., Kovač, M. (2017.). *Boj za živo selo*. Zagreb: Mate.

Salaj, B., Kovač, M. (2009.). Hrvatsko govedarstvo na kobnom raskrižju. *Hrvatska revija*, IX(1): 24-28.

Seferagić, D. (ur.) (2002.). *Selo: izbor ili usud?* Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Stipetić, V. (2005.). Razvitak poljoprivredne proizvodnje u Hrvatskoj: tendencije, stanje i osnovni problemi. *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: Journal of Economics and Business*, 23(1): 25-50.

Svjetska banka (2019.). *Poljoprivreda, ribarstvo i prerada hrane u hrvatskoj prehrambenoj industriji i biogospodarstvu. Analitička podloga za Nacionalnu razvojnu strategiju RH do 2030. godine*. Zagreb: Svjetska banka.

Šimac, B. (2024.). Društvene odrednice namjere ostanka mladih u ruralnim područjima Republike Hrvatske. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:393939>

Štambuk, M. (2015.). *Lica nigdine*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Štambuk, M., Šikić-Mičanović, L. (2014.). *Ruralna općina: sutra. Društvena re/konstrukcija na ruralnom teritoriju*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Šuvar, S. (1973.). *Između zaseoka i megalopolisa*. Zagreb: Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja.

Šuvar, S. (1988.). *Sociologija sela 1-2*. Zagreb: Školska knjiga.

Šverko, I., Kovač, M. (2017.). Projekt osnivanja/razvitka Agro banke. Zagreb: Zagrebačka škola ekonomije i managementa (ZŠEM), Udruga obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava Hrvatske – Život.

Tracy, M. (2000.). *Hrana i poljoprivreda u tržišnom gospodarstvu: uvod u teoriju, praksu i politiku*. Zagreb: Mate.

Tracy, M. (1996.). *Država i poljoprivreda u Zapadnoj Europi: 1880.-1988*. Zagreb: Mate.

Trako Poljak, T., Ivanović, V., Šimac, B. (2021.). Socio-Ecological Challenges of Rural Development in Croatia. 56. hrvatski i 16. međunarodni simpozij agronoma - Zbornik radova. Vodice: Fakultet agrobiotehničkih znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 321-326. URL: <https://sa.agr.hr/publication/2/56.+hrvatski+i+16.+me%C4%91unarođni+simpozij+agronoma+eZbornik+radova.Full+text>

Trako Poljak, T., Ivanović, V., Šimac, B. (2024.). *Izješće znanstveno-istraživačkog projekta „SECRURAL“*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; URL: <https://drive.google.com/file/d/1-WO9SHco0AkW1KjKLduURTIUVu4-NtcZ/view?usp=sharing>

Tomić, F. (2019.). Stanje i smjernice unapređivanja hrvatske poljoprivrede. U: Tomić, F. (ur.), Zbornik akademije poljoprivrednih znanosti. Svezak 1. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Agronomski fakultet, str- 3-19. https://apz.agr.hr/APZ_Zbornik_2019_Vol_1.pdf

Zmaić, K., Petrač, B., Lončarić, R., Sudarić, T. (2006.). Izvozna propulzivnost poljoprivredno-prehrambenih proizvoda prije i nakon pristupanja Europskoj uniji. 41. Hrvatski i 1. međunarodni znanstveni simpozij agronoma. Jovanova, S., Kovačević, V. (ur.). Osijek: Poljoprivredni fakultet u Osijeku, str. 26-29.

Žutinić, Đ., Bokan, N. (2011.). Oblici nasljeđivanja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj. Zbornik 47. hrvatskog i 7. međunarodnog simpozija agronoma. URL: http://sa.agr.hr/2011/radovi_02.html (pristup 23.9.2024.).

Županov, J. (1995.). *Poslije potopa*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Županov, J. (2001.). Tradicionalno društvo i njegova (sub)kultura: Šolta - idealna jedinica : pristup istraživanju tradicionalnog otočnog društva. *Sociologija sela*, 39(1-4/151-154): 169-188.

Woods, M. (2020.). *Ruralna geografija*. Zagreb: Agronomski fakultet.